

MAKÂSİD İCTİHAD İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the Relationship Between Maqâsid and İjtihad

FATİH ÇİNAR

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Osmaniye, Türkiye

Asst. Prof., Osmaniye Korkut Ata University Divinity Faculty, Basic Islamic Sciences, Islamic Law Department, Osmaniye, Turkey

fatih11982@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5901-3135

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 19 Ocak 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 22 Mayıs 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.864344>

ATIF/CITE AS:

Çinar, Fatih, "Makâsîd İctihad İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Hitit İlahiyat Dergisi*, (Haziran/ June 2021) 20/1: 317-346

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/hid>

An Evaluation of the Relationship between Maqāsīd and Ijtihad

Abstract

In this study, the relationship between maqāsīd (purpose) and ijihad (physical or mental effort) is discussed from various aspects. Qualitative research method was used as the procedure. Many old and new sources were scanned for the study by doing thematic reading. Obtained findings were recorded and analyzed under appropriate headings. In addition to the forms of signification of words, the faqīhs (i.e., Islamic jurist) attached great importance to maqāsīd which is general purpose of the Shari in making the decrees. They established a strong connection between these two concepts by referring to maqāsīd in the ijihad activities in order to reach the aims of the Shari. In recent years, this connection has been concretized with the concept of ijihad of maqāsīd. In fact, it has been realized that ijihad is locally used synonymously with maqāsīd. Many studies focusing on the subject of maqāsīd have been addressed to the issue of ijihad of maqāsīd. In this context, many important issues have been clarified. However, in these studies, it is seen that some important issues in the context of the relation between maqāsīd and ijihad are not clarified enough. The problem of whether the expression of ijihad of maqāsīd differs from the established concept of ijihad or not sets an example for this.

Since Islamic law places human at the center, it aims at fulfilling the benefits of the servants. Despite this reality, it has been suggested that the idea of maqāsīd was generally neglected in the classical period. The fact that the field of maqāsīd was born and developed in a late period supports this claim. However, the claim that maqāsīd is generally neglected in fiqh (Islamic jurisprudence) does not fully account for the truth. Because, as a result of some researches, it has been understood that maqāsīd is very valuable in terms of the fiqh method. In addition, maqāsīd has been taken into account in the Quran and Sunnah, which are the two basic sources of fiqh, within the framework of the practical fiqh issues. The same situation has manifested itself in the ijihad activities of the companions, tābi'ūn (followers of the Companions) and faqīhs. It is an undeniable fact that some faqīhs, who are too preoccupied with the literal meanings of religious texts, neglect the idea of maqāsīd. These faqīhs are known to represent the Zāhirī school of thought. However, it is understood that some faqīhs other than Zāhirīes also displayed the same attitude. In this

respect, it would be more appropriate to say that maqāsīd is partially neglected in al-furu fiqh (Islamic jurisprudence).

It is seen that maqāsīd, which has a decisive position in the ijtiḥād studies of the faqīhs, performs an important task. Because the faqīhs stated that Allah's will can only be achieved in this way. Accordingly, the mystery/secrets of sharia can only be reached by understanding maqāsīd. Otherwise, it is obvious that fatwas and decrees that are contrary to the intention of Allah are emanated. Nowadays, with the effect of increasing studies on the subject of maqāsīd, it has been mentioned among the conditions of ijtiḥād. As a matter of fact, it is possible to see this in the works of many authors. In fact, in the classical period, even if indirectly, maqāsīd was taken into account in the context of the ijtiḥād competence. However, it should be stated that knowing maqāsīd is not directly mentioned among the competence requirements in mujtahid (diligent). On the other hand, it is unanimously acknowledged that al-Shātībī, who considered maqāsīd as a main condition in terms of ijtiḥād, has a special place. It should be especially noted that al-Shātībī's efforts have been partially neglected. With his evaluations in this direction, al-Shātībī got the attention and interest he deserved in our age, albeit late. al-Shātībī, who followed a tolerant way in the conditions of ijtiḥād, except Istinbat (inference), made a great contribution to the idea of ijtiḥād of maqāsīd.

It is seen that the religious provisions, most of which are obtained through the ijtiḥādī activities, are also within the scope of maqāsīd. In addition to improving the fiqh method, there are opinions that maqāsīd is an independent field. The views that it will replace the fiqh method are far from acceptable. Because maqāsīd is a source within the sharia, not outside of it. In the final analysis, we are of the opinion that maqāsīd is within the scope of the fiqh method, despite its evaluation in the individual works.

Keywords: Fiqh, Maqāsīd, İjtiḥād, Religious Provision, Fatwa.

Makâsîd İctihad İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışmada, makâsîd ile icthad arasındaki ilişki çeşitli açılardan ele alınmıştır. Metot olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tematik okuma yapılarak çalışma için pek çok eski ve yeni kaynak taranmıştır. Elde edilen bulgular uygun başlıklar altında kaydedilerek tahlil edilmiştir. Fakihler, lafızların delâlet şekilleri yanında Şâri'in hükümleri teşri kılmasındaki umumi gayeleri olan makâsîd son derece önem vermişlerdir. Şâri'in maksadlarına ulaşma adına icthad faaliyetlerinde makâsîd başvurarak bu iki kavram arasında güçlü bir bağ kurmuşlardır. Son yıllarda bu bağ makâsîd icthadı kavramıyla somut hale getirilmiştir. Hatta yer yer icthadın makâsîdla eş anlamlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Makâsîd konusuna odaklanan pek çok çalışmada makâsîd icthadı meselesine temas edilmiştir. Bu çerçevede önemli birçok meseleye açıklık getirilmiştir. Ancak söz konusu çalışmalarda makâsîd ile icthad ilişkisi bağlamında bazı önemli hususlara yeterince açıklık getirilmediği görülmektedir. Makâsîd icthadı ifadesinin yerleşik icthad kavramından farkının olup olmadığı vb. hususlar buna örnek teşkil etmektedir.

İslam hukuku, insanı merkeze aldığından kulların maslahatlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu realiteye rağmen klasik dönemde makâsîd fikrinin genel olarak ihmal edildiği yönünde görüşleri sürülmüştür. Makâsîd nazariyesinin geç bir dönemde doğduğu ve geliştiği gerçeği bu iddiayı destekler nitelik taşımıştır. Bununla birlikte makâsîdın fıkıhta genel olarak ihmal edildiği iddiası tam olarak doğruyu yansıtmamaktadır. Zira yapılan araştırmalar neticesinde makâsîdın fıkıh usûlü açısından gayet değerli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca makâsîd, fıkıh usûlünün temel iki kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'te amelî fikhî meseleler çerçevesinde uygulamalı olarak dikkate alınmıştır. Aynı durum sahâbe, tâbiîn ve fakihlerin icthad faaliyetlerinde de kendini göstermiştir. Dinî metinlerin literal anlamlarıyla gereğinden fazla meşgul olan kimi fakihlerin makâsîd fikrini ihmal ettiği ise yadsınamaz bir gerçektir. Bu fakihlerin Zâhirî ekolünü temsil ettiği bilinmektedir. Fakat Zâhirîler hâricindeki kimi fakihlerin de aynı tavrı sergilediği anlaşılmaktadır. Bu itibarla makâsîdın fûrû-i fıkıhta kısmen ihmal edildiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Fakihlerin icthad çalışmalarında belirleyici bir konumda olan makâsîdın önemli bir görev icra ettiği görülmektedir. Çünkü fakihler, Allah Teâlâ'nın muradına sadece bu şekilde ulaşabileceğini ifade etmiştir. Buna göre şeriataın esrarına / sırlarına ancak makâsîd anlamakla ulaşılabilir. Aksi durumda

Allah Teâlâ'nın maksadına muhalif fetvaların ve hükümlerin sâdir olacağı aşikârdır. Günümüzde makâsîd düşüncesi hususunda artan çalışmaların da etkisiyle makâsîd bilmek ictehad şartları arasında zikredilmiştir. Nitekim pek çok müellifin eserinde bunu görmek mümkündür. Esasında klasik dönemde de -dolaylı da olsa- makâsîd, ictehad ehliyeti bağlamında dikkate alınmıştır. Bununla birlikte müctehidde aranan ehliyet şartları arasında makâsîd bilmenin doğrudan zikredilmediği ifade edilmelidir. Diğer yandan makâsîd ictehad açısından temel şart olarak zikreden Şâtıbî'nin ayrı bir yeri olduğu ittifaqla kabul edilmektedir. Şâtıbî'nin çabalarının kısmen ihmal edildiğini özellikle belirtmek gerekir. Şâtıbî, bu yöndeki değerlendirmeleriyle geç de olsa çağımızda gereken ilgi ve alakayı görerek hak ettiği konuma gelmiştir. İstinbat dışındaki diğer ictehad şartlarında müsamahalı bir yol izleyen Şâtıbî, makâsîd ictehadı fikrine büyük katkı vermiştir.

Çoğunluğu ictehadî faaliyetlerle elde edilen şer'î hükümlerin aynı zamanda makâsîd kapsamında olduğu görülmektedir. Makâsîdın fıkıh usûlünü geliştirmesinin yanında müstakil bir ilim olduğu şeklinde görüşler varit olmuştur. Fıkıh usûlünün yerini alacağı şeklindeki görüşler ise kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Zira makâsîd, şeriatın hâricinde değil, dâhilinde bir kaynaktır. Son tahlilde makâsîdın, -müstakil eserlerde değerlendirilmesine karşılık- fıkıh usûlünün kapsamında olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Makâsîd, İctihad, Dini Hüküm, Fetva.

Giriş

Fıkıhın alt dallarından biri olan makâsîd düşüncesi, insanların maslahatlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Makâsîd fikrinin asıl gayesi, salih bir Müslüman şahsiyetinin, tabiatıyla salih bir toplumun inşasıdır.¹ Bu itibarla insanın, yeryüzünü Allah Teâlâ'nın maksadına uygun olarak imar etme gibi bir sorumluluğu vardır.² “Biz peygamberlerimizi belgelerle gönderdik, beraberlerinde vahiyler indirdik ve insanlar arasında adâleti tesis edecek ölçüler belirledik.”³ ayeti peygamber gönderilmesi ve şeriatlar indirilmesinin asıl gayesinin, insanlığı faydasına olan şeylere yönlendirmek ve onların sorumlu kılındığı görevleri yerine getirmesini sağlamak olduğunu göstermektedir.⁴

¹ Abdurrahman Abdulhâlîk, *el-Makâsîdu'l-âmmæ li'ş-şer'ati'l-İslâmiyyæ* (Kuveyt: Mektebetü'l-Sahveti'l-İslâmiyyæ, 1985), 11.

² Allâl Muhammed Fâsî, *Makasîdu'ş-şer'ati'l-İslâmiyyæ ve mekârimuhâ* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 8.

³ el-Hadîd, 57/25.

⁴ Fâsî, *Makasîd*, 47.

“Din kolaylıktır.”⁵ ve “Zarar vermek de zarara karşılık muhabelede bulunmak da yoktur.”⁶ hadisleri bu sorumluluk ve görevin icrası sırasında insan için rehber mesabesindedir. Makâsıdın fikrî dayanakları arasında yer alan bu rivayetler kulların maslahatlarının sağlanmasının ve onlardan zararların kaldırılmasının önemini açıkça izhar ettirmektedir.⁷

Binâenaleyh fakihlerin, Şâri’in hükümleri teşri kılmasındaki umumi gayeleri bilmeleri gerekmektedir. Şeriatın asıl maksadı olan kulların maslahatlarını gerçekleştirmek bunu gerekli kılar. Bu maslahatların sadece insanların görüşlerine göre değil şer’î ölçülere göre maslahat olarak kabul edilmesi gerekmektedir.⁸ Makâsıd bilme yanında tafsili delillerden hüküm çıkaracak bilgi ve tecrübeye sahip olmak gerekli görülmüştür. Zira İslam şeriatının evrensel olduğu yadsınamaz bir hakikat olup bunu sağlayan en önemli etken ictihaddır. Şâri’in maksadını anlamak temel gaye olduğundan ictihaddaki önemli faktör de makâsıddır. Bu açıdan ictihadda makâsıd arasında doğrudan bir ilişki vardır. İslam şeriatı ilâhî nitelik taşısa da Şâri’in hükümleri teşri kılarken bilinçli boşluklar bırakması ulemâ ve ümeraya icihad yapma imkânı vermiştir. Muaz hadisi⁹ gibi pek çok misal bu yetkinin meşru olduğunu göstermektedir. Rasûlullah’ın (a.s.) teşvikiyle sahabîlerin ortaya koyduğu bu gayretler, fakihleri icihad yapma hususunda teşvik etmiştir.¹⁰ Fukaha da makâsıd-ş-şer’î’ye fikrini merkeze alarak yoğun bir şekilde icihad faaliyetinde bulunmuştur.¹¹

⁵ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “İman”, 28.

⁶ Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Ahkâm”, 17.

⁷ Ömer Yılmaz, *Makâsıd Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Kaynaklar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 24, (2010).

⁸ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 378.

⁹ Muâz hâdisesi şu şekilde cereyan etmiştir: “Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’i Yemen’e göndermek istediği zaman ona şöyle demiştir: Sana bir mesele arz edildiği vakit neyle hüküm vereceksin? Muâz şöyle demiştir: Allah’ın kitabıyla hükmederim. Hz. Peygamber şöyle sormuştur: Eğer Allah’ın kitabında bulamazsan ne yaparsın? Muâz, Allah’ın Rasûlü’nün sünnetiyle hükmederim, demiştir. Hz. Peygamber, Allah’ın Rasûlü’nün sünnetinde ve Allah’ın kitabında bulamazsan ne yaparsın?’ demiştir. Muâz şöyle ifade etmiştir: Kendi görüşümle icihad ederim, (hüküm vermekten) geri durmam. Bunun üzerine Rasûlullah (Muâz’ın) göğsüne vurarak: Allah Rasûlü’nün elçisini Allah Rasûlü’nün dileğine muvaffak kılan Allah’a hamdolsun, demiştir.” Bk. Süleyman b. el-Eş’as Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Dimaşk: Dâru’r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Akziye”, 11; Ebû İsa Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (Şirketü Mektebeti ve Matba’atı Mustafâ el-Bâbî, 1977-1962), “Ahkâm”, 3. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Korkmaz, “Şii Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri”, *Eskiye* 42 (2020), 909-925.

¹⁰ Muhammed el-Cevziyye İbn Kayyim, *İlâmu'l-muvakkı’in ‘an Rabbi'l-âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/166.

¹¹ Fâsî, *Makâsıd*, 58.

İslam dünyasında son yarım yüzyılda İbn Âşûr ile birlikte yaygınlık kazanmaya başlayan makâsîd çalışmalarının¹² etkisiyle doksanlı yıllardan itibaren ülkemizde de makâsîd merkezli müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu eserlerde makâsîd ile ictihad arasındaki ilişki somut olarak vurgulanmaya çalışılmıştır. Hatta bu ilişkinin yakınlığı kimi kaynaklarda *makâsîd ictihadı* tabiri kullanılarak somut hale getirilmiştir. Bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılması da bu minvalde değerlendirilmiştir.

Makâsîd ictihadı tabiri üzerinde ilim ehli arasında ittifak bulunmamakla birlikte bu kavramın yaygınlık kazandığını söylemek gerekir. Makâsîd merkezli bazı eserlerde makâsîd ile ictihad arasındaki ilişkinin boyutuna dair bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışma konumuza benzerlik gösteren ve aynı zamanda kaynaklarımız arasında da yer alan bu çalışmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

I- *el-İctihâdu'l-makâsîdî*,¹³ Nureddin Hâdimî tarafından kaleme alınan bu eserde kısmen genel makâsîd teorisi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca makâsîd ictihadının şer'î bir delil olup olmadığı hususuna, kurallarına ve güncel bazı fikhî meselelerde nasıl işletileceğine temas edilmektedir.

II- "Makâsîd ve İctihad"¹⁴ adıyla tercüme edilen makale Ahmet Raysûnî'ye ait olup müellifin *Nazariyyetü'l-makâsîdî 'inde'l-İmâmi's-Şâtıbî* eserinden bir bölümü ifade etmektedir. Söz konusu çalışmada Şâtıbî'ye (öl. 790/1388) göre makâsîd anlayışı merkeze alınmakta olup tabiatıyla makâsîd ictihad meselesine de temas edilmiştir.

III- Ahmet Yaman'ın "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine"¹⁵ başlıklı makalesinde makâsîd ve ictihad ilişkisine kısmen temas edildikten sonra makâsîd ictihadının delil olarak kullanılabilmesi için dikkat edilmesi gereken otuz beş ilke üzerinde durulmuştur.

IV- Abdurrahman Haçkalı tarafından hazırlanan, İslâm Hukuk Tarihinde Gayeci İctihad Metodunun Gelişimi,¹⁶ isimli eserde gayeci ictihadın fıkıh usûlündeki gelişimi ve tarihi seyri ele alınmıştır. Tabiatıyla makâsîdada ciddi manada katkı veren fakihlerin görüşlerine kronolojik olarak yer verilmiştir.

¹² Bu çalışmaların bir kısmı için bk. Muhammed Sad Yûbî, *Makâsîdu's-şer'îti'l-İslâmiyye ve alâkatuhâ bi'l-edilleti's-şer'iyye* (Riyad: Dâru'l-Behce, 1998), 71-72.

¹³ Nureddin b. Muhtâr Hâdimî, *el-İctihâdu'l-makâsîdî; hücciyetuh, davâbituh ve mecellâtuh* (Devha: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1988).

¹⁶ Abdurrahman Haçkalı, *İslâm Hukuk Tarihinde Gayeci İctihad Metodunun Gelişimi* (İstanbul: Etüt Yayınları, 2004).

V- Yine Haçkalı'nın, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri",¹⁷ çalışmasında makâsîd icthadı konu edinilmiştir. Esasında bu çalışmada klasik makâsîd anlayışı, eski âlimlerden günümüz araştırmacılarının görüşlerine kadar genel olarak ele alınmıştır.

VI- "İslâm Hukuk Metodolojisinde Gayeci Yaklaşım: Gazâlî'nin İctihat Anlayışında Maslahatın İşlevselliği",¹⁸ keza Haçkalı'ya ait olan bu makalede genel maslahat ve makâsîdla ilgili konulara temas edilmiştir.

VII- M. Rahmi Telkenaroğlu'nun, "Makâsîd İctihadına Dayanan Külli Kaideler",¹⁹ başlıklı makalesi genel makâsîd bilgileri yanında makâsîd ve icthad ilişkisine de değinmiş daha sonra ağırlıklı olarak makâsîd icthadı bağlamında küllî kaidelere açıklık getirmiştir.

VIII- "Maksadi Yorum",²⁰ Yunus Vehbi Yavuz tarafından kaleme alınan bu çalışmada maksadi yorumun İslam hukuk tarihindeki önemine açıklık getirilmektedir. Günümüz âlimlerinden örneklerin de yer aldığı çalışmada fakihlerin fikhî çalışmaları sırasında maksadı nasıl gözettikleri bilhassa Ebû Hanîfe'nin bazı görüşleri çerçevesinde uygulamalı olarak izah edilmeye çalışılmıştır.

IX- Mehmet Aziz Yaşar'ın, "Makâsîdü's-Şeri'ânın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi"²¹ adlı makalesinde genel makâsîd anlayışına değinildikten sonra makâsîdın İslam hukukunda delil olup olmadığı meselesine odaklanılmıştır.

X- Ahmet Yaman editörlüğünde *Makâsîd ve İctihad*²² adıyla yayımlanan kitap, çeşitli makaleleri ihtiva etmektedir. Bunlar içerisinde telif yanında tercüme makaleler de bulunmaktadır. Söz konusu eserde yer yer makâsîd icthadına değinilmektedir.

Zikri geçen çalışmalardan pek çoğu değişen yoğunlukta makâsîd icthad ilişkisine temas etmiş, hatta bazıları makâsîdın, bir diğer ifadeyle makâsîd icthadının delil olma yönüne açıklık getirmiştir. Ancak bu çalışmalarda makâsîd icthad ilişkisi bağlamında bazı önemli hususların bulunmadığı görülmektedir. Bunlar, makâsîd icthadı ifadesinin klasik icthad kavramından

¹⁷ Abdurrahman Haçkalı, "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihadının Tarihi Seyri", *Makâsîd ve İctihad*, ed. Ahmet Yaman (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 259-303.

¹⁸ Abdurrahman Haçkalı, "İslâm Hukuk Metodolojisinde Gayeci Yaklaşım: Gazâlî'nin İctihat Anlayışında Maslahatın İşlevselliği", *İslâmî Araştırmalar* 13/3-4 (2000), 451-466.

¹⁹ Rahmi M. Telkenaroğlu, "Makâsîd İctihadına Dayanan Külli Kaideler", *Usûl: İslam Araştırmaları* 10 (2008), 37-76.

²⁰ Yunus Vehbi Yavuz, "Maksadi Yorum", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 41-78.

farkının bulunup bulunmadığı, makâsîd icthadı kavramının genel makâsîd düşüncesi yerine kullanılıp kullanılmayacağı ve makâsîdın fıkıh usûlünden bağımsız bir ilim olup olmadığı şeklinde sıralanabilir. Söz konusu çalışmaların bu hususlara yer vermemiş veya yeterince temas etmemiş olmasının kendileri açısından eksiklik doğurduğu iddiasında değiliz. Zira her bir çalışma, problem olarak telakki ettiği meselelere odaklanmıştır.

Çalışmamızda makâsîd icthad ilişkisine çeşitli açılardan açıklık getirilerek makâsîd düşüncesinin, söz konusu problemler bağlamında durduğu yer açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Çünkü özellikle de makâsîd icthadının usûl ilminden bağımsız olduğu, hatta onun işlevini yerine getirdiğine dönük ifadelerin birtakım problemler barındırdığı aşikârdır. İlk anda makâsîd fikrinin vardığı nokta açısından olumlu bir durum gibi gözüken bu son yaklaşımın fıkıh usûlünü işlevsiz kılacağı aşikârdır. Bu itibarla amacımız, makâsîd ile icthad arasındaki çeşitli boyutlardaki ilişkiyi ele alarak son tahlilde bu iddiaların doğruluğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Zikri geçen problemlerin çözümüne yardımcı olacağı umulan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

a. Makâsîd: Makâsîd kelimesi lügatte, bir şeyi hedeflemek, ona yönelmek manasındaki *kasd* kökünden türemiştir. İsm-i mekân olan *maksîd* veya aynı fiil sigasından türeyen *maksad* sözcüğünün çoğulu olan makâsîd, niyetler ve amaçlar gibi anlamlarda kullanılır.²³ Muhammed Bekri, makâsîdın maksıddan değil maksad lafzından türemiş olmasının evla olduğunu belirtir.²⁴ Maksîd lafzını tercih eden Raysûnî, maksûd lafzının da aynı manada kullanıldığını ifade eder.²⁵ Buna göre maksad, maksîd ve maksûd kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir.²⁶

Esasında makâsîd genel olarak dinin gayeleri anlamına gelse de onun ekseriyetle fakihler tarafından kullanılması zamanla fikhî hükümlerin gayelerine hamledilmesine sebep olmuştur.²⁷ Makâsîdın klasik dönemde

²³ Abdülkerîm Hâmîdî, *Makâsîdu'l-Kur'ân min teşrîi'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2008), 20.

²⁴ İsmail Habib Muhammed Bekri, *Makâsîdü'ş-Şerîati'l-İslâmiyye te'sîlen ve tef'îlen* (Mekke: Râbitatu'l-Âlemi'l-İslâmî, 1427), 15.

²⁵ Ahmed Raysûnî, *el-Fikru'l-makâsîdî kavâiduhu ve fevâiduh* (b.y.: el-Matbaatu'n-Necâh el-Cedîdeh, 1999), 13.

²⁶ Ertuğrul Boynukalın, *İslam Hukukunda Gaye Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 32.

²⁷ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdu'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 27/423.

terim olarak sistematik tanımının yapılmadığı ifade edilmiştir.²⁸ Bu çerçevede makâsı, Şâri'in özel ve cüzî hükümlerde değil de küllî hükümlerde teşri kıldığı manaları ve hikmetleri ifade eder şeklinde tanımıyla teknik açıdan ilk tarif edenin İbn Âşûr olduğu yolunda ibareler bulunmaktadır.²⁹ Allâl el-Fâsî onu, Şâri'in İslam ahkâmından her bir hükümde vaz' ettiği sırlar şeklinde tanımlar.³⁰ Raysûnî'nin, şeriatın kulların maslahatını gerçekleştirmek için vaz' ettiği gayelerdir³¹ tanımı ise klasik tanımla örtüşmektedir. Zira Haçkalı'nın da kaydettiği gibi klasik eserlerde makâsı genellikle *kulların maslahatını sağlamak*³² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu itibarla makâsıdan klasik dönemde sistematik tanımının yapılmadığı yönündeki ifadelerin tartışmaya açık olduğu kanaatindeyiz.

b. Maslahat: Makâsıd ictihadı bağlamında sıklıkla kullanılan maslahat kavramı lügatte, "düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk" gibi anlamlar barındıran salâh lafzından türemiştir. Bu çerçevede fesadın zıddı olan maslahat, "bir şeyin maksada uygun özellikte olması, iyi, uygun, elverişli, yararlı ve iyi olana ulaştıran" anlamlarına gelir. Onun çoğulu mesâlihtir.³³ Gazzâlî (öl. 505/1111) maslahatı, *menfaatin sağlanması zararların def edilmesi* olarak tanımlar. Ancak maslahatla asıl kastettiği şeyin Şâri'in maksûdunu korumak olduğunu belirtir.³⁴ Allâl el-Fâsî, Gazzâlî'nin kasdının maslahat-ı mutebere olduğunu belirterek onun hakkında delil bulunduğunu kaydeder. Allâl el-Fâsî'nin kaydına göre bu tür maslahatın geçerli olduğu hususunda ulemâ arasında herhangi bir tartışma bulunmamaktadır.³⁵ Bûtî'nin ifadelerine göre *maslahat/menfaat lezzetin elde edilmesi veya ona vesile olanın temini ve muhafazası, zararın giderilmesi acının giderilmesi veya ona vesile olanın def edilmesi* anlamına gelir.³⁶ Maslahat dikkate alınıp alınmama yönünden muteber, mürsel ve merdûd olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.³⁷

²⁸ Abdulkadir İbn Hırzullah, *Davâbitu itibâri'l-makâsıd fî mehalli'l-ictihâd ve eseriha'l-fikhî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2008), 27.

²⁹ Rahmi Yaran, "Cüveynî Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2005), 96.

³⁰ Fâsî, *Makâsıd*, 7.

³¹ Ahmed Raysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsıd 'inde'l-İmâmi's-Şâtibî* (Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1995), 17.

³² Haçkalı, *Gayeci İctihat*, 22.

³³ Ebû Nasr İsmail b Hammad Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/383-384.

³⁴ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/416-417.

³⁵ Fâsî, *Makâsıd*, 142-143.

³⁶ Ramadân Bûtî, *Davâbitü'l-maslaha fî's-Şeriatü'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 23.

³⁷ Muhammed Mustafa Şelebi, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: ed-Dâru'l-Câmi'iyye, ts.), 297.

c. İctihad: Konu çerçevesinde açıklık getirilmesi gereken bir diğer kavram ictihaddır. Sözlükte *güç* ve *meşakkat* gibi anlamlara gelen ictihad, şer'î-amelî hükmü istinbat yoluyla elde etmek için bütün gücü kullanmak şeklinde tanımlanabilir.³⁸ Bununla birlikte ictihadın ortak bir tanımından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim ictihad kavramı mezheplerin ve zamanın etkisiyle muhtelif şekillerde tanımlanabilmektedir. Örneğin Cessâs'ın (öl. 370/981) kaydından -sarih bir şekilde olmasa da- ictihadın, *müctehidin gayret sarf etmesi ve zann-ı galibe ulaşmak için mükellef kılınması* şeklinde tanımlandığı anlaşılmaktadır.³⁹ Şîrâzî (öl. 476/1083) onu *ictihad ehlinin amelî-şer'î hükmü elde etmek için bütün çabayı kullanması* olarak tanımlar.⁴⁰ Gazzâlî ise *müctehidin şer'î hükmü elde etme adına ilim talebi için gayret göstermesi* şeklinde tarif eder.⁴¹ Tâceddin es-Sübki (öl. 771/1370) *fakihin zannî hükmü elde etmek için bütün çabayı göstermesi* olarak tanımlar.⁴² Keza *müctehidin herhangi bir amelî şer'î konuda zannî bilgiyi elde etmek için bütün gücünü kullanması*⁴³ tanımı da onlardan biridir. Yapılan tanımlardaki ortak anlam, ictihad ehlinin şer'î hükmü elde etmek için büyük çaba harcaması noktasında birleşmektedir. Fakat mezkûr tanımlarda elde edilen bilginin katî mi yoksa zannî mi olduğu hususu tartışma konusu olmuştur. Bu tanımlar dikkate alındığında şer'î-amelî ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik çaba ve gayretin alelade değil, üst düzey olması gerektiği anlaşılır.

İctihad yaygın olarak hakkında nas bulunmayan meselelerde hüküm çıkarmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda ictihad, kıyas vb. yollarla hüküm çıkarmak manasına da gelmektedir.⁴⁴ Serahsî (öl. 483/1090), ictihadın kıyas olarak isimlendirilmesinin mecazen olduğunu belirtir.⁴⁵ Esasında ictihadın, kıyas yanında maslahat, istihsân, re'y, istidlâl, istinbât ve örf gibi unsurlardan hareketle de yapıldığını söylemek gerekir.⁴⁶ Hallâf'ın da ifade ettiği gibi bu

³⁸ Bedreddin Muhammed Zerkeşi, *Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 6/197.

³⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1994), 4/11.

⁴⁰ Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/1043.

⁴¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/382.

⁴² Tâceddin Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi' fi 'ilmi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 118.

⁴³ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 432/21, 2000).

⁴⁴ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (İstanbul: İFAV, 14, 1996).

⁴⁵ Ebû Bekir Muhammed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/143.

⁴⁶ Âdil Şüveyh, *Ta'lîlü'l-ahkâm fi ş-Şer'î'ati'l-İslâmiyye* (Tanta: Dâru'l-Beşîr li's-Sakâfe ve'l-ULûm, 2000), 222.

unsurlarla yapılan ictihadda genel maslahatlar dikkate alınır.⁴⁷ Hakkında nas bulunmayan meseleler yanında ictihad, Kitap ve Sünnet hakkında yürütülen ilmî çabayı da ifade eder. Bu yönden ictihad, şer'î deliller üzerinden bütün meseleler hakkında gerçekleşir. Bu açıdan genel ictihad kavramı *mesâilü'l-ictihad* olarak da ifade edilir.⁴⁸

2. Makâsıdın İctihadda Dikkate Alınmasının Dayanağı

İslam dini ile insan fıtratı arasında uyum bulunmaktadır. Nitekim bir hadiste “İslam fıtrat dinidir.”⁴⁹ buyrulmuştur. Bu sebeple fikhî hükümler insan odaklıdır ve böylelikle insanın takatini aşan bir yön içermez. “Allah her nefsi, ancak gücünün yettiği oranda sorumlu tutar.”⁵⁰ ayeti bunu ifade etmektedir. Bu sebeptendir ki Allah Teâlâ insanların işlerini kolaylaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim'de “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁵¹ buyrulması kolaylığın ilkesel olarak benimsendiğini göstermektedir. Aynı şekilde “Din kolaylıktır.”⁵² ve “Allah'a en sevimli olan din, müsamahakâr olan Haniflik dinidir.”⁵³ hadisleri bu ilkenin Sünnet'te de yaygın olarak işletildiğine işaret etmektedir.

Yukarıda zikredilenlerden açıkça anlaşıldığı üzere Şâri', hükümleri vaz' ederken makâsıdı dikkate almıştır. Bu fikrin tatbikini Râşid halifelerin ve selefin ictihadlarında da sıklıkla görmek olağan bir hal almıştır. Sünnet'ten örnek vermek gerekirse Rasûlullah hüküm verirken şahısların ve ortamın durumunu gözetmiştir. Rasûlullah'ın Hicr-i İsmail'i Kabe'ye alma fikrini Kureys'in yeni Müslüman olması nedeniyle tehir etmesi⁵⁴ makâsıdın Sünnet'te gözetildiğinin açık göstergelerinden sadece biridir.⁵⁵ Karâfi'nin kaydettiği gibi Rasûlullah'ın fetva, tebliğ/risâlet, kaza ve imamet/siyaset vasıflarıyla hüküm vermesi⁵⁶ maslahatin gözetildiğinin bir diğer tezahürüdür.⁵⁷ Meseleye temas eden Fâsî, Rasûlullah'ın her şeyden önce risâlet vasfını haiz olması hasebiyle kendisinden

⁴⁷ Abdulvahhab Hallâf, *Masâdiru't-teşrii'l-İslâmî fimâ lâ nassa fih* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1993), 17.

⁴⁸ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 6/6.

⁴⁹ Buhârî, “Tefsir”, (Hicr).

⁵⁰ el-Bakara, 2/286.

⁵¹ el-Bakara, 2/185.

⁵² Buhârî, “İman”, 28.

⁵³ Buhârî, “İman”, 28.

⁵⁴ Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001), 41/327.

⁵⁵ Mehmet Selim Aslan, “İctihad ve Fetva Faaliyetlerinde Olası Sonuçların Dikkate Alınması (İ'ti-bâru'l-Meâlât)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 186-187.

⁵⁶ Ebu'l-Abbas Karâfi, *el-İhkâm fi temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtul-kâdi ve'l-imâm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995), 99.

⁵⁷ Fâsî, *Makâsıd*, 114; Boynukalın, *Gaye Problemi*, 128.

sadır olan sözlerin çoğunluğunun fetva ve hükümlerin teşri kabilinden olduğunu belirtir.⁵⁸ Bununla birlikte diğer vasıflarıyla hüküm vermiş olduğu yönündeki bilgi meselenin önemini göstermesi açısından değerlidir.

Hz. Ömer'in (ö. 23/644) Irak'ın fethiyle ele geçen arazileri, "*Ganimet olarak ele geçirdiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulüne, onun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.*"⁵⁹ ayetine rağmen müminler arasında bölüştürmediğine dair rivayet⁶⁰ de makâsîd ichtihadının dayanakları arasında zikredilebilir. Bu örneği aktaran Karadâvî, Hz. Ömer'in böyle bir tasarrufta bulunmasıyla makâsıdı gözettiğini açık bir şekilde vurgular.⁶¹ Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) emriyle Kur'an'ın iki kapak arasında toplanarak kitap haline getirilmesi, Hz. Ömer'in kıtlık yıllarında el kesme haddini uygulamaya bir süre ara vermesi, çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle Hz. Osman'ın (öl. 35/656) talimatıyla muhtelif lehçe farklılıklarının İmam Mushafı'nda birleştirilmesi gibi Rasûlullah'ın yapmamasına karşılık ümmetin maslahatı gözetilerek sahabenin yaptığı pek çok fiil de zikre değer önemli hususlardandır.⁶² Buna göre onlar nazarında makâsîd fikrinin muteber olduğu şeklindeki görüşlerin güçlü dayanaklara sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

3. Makâsîdın İctihad Açısından Önemi

Son dönemlerde usûl-i fikhın bir cüzü olarak nitelenen makâsîd düşüncesi son derece ehemmiyet arz eder. Usûl-i fikhın diğer ilimler içindeki ehemmiyeti ne derece önemli ise makâsîd fikrinin önemi de usûl-i fikh içinde o derece bir öneme sahiptir dense mübalağa edilmiş olmaz. Nitekim icra ettiği işlev açısından makâsîd, müctehidlerin kiblesi olarak nitelenmiştir.⁶³ Şâtıbî'nin ifade ettiği gibi makâsîdu's-şerî'aya ancak ichtihadla ulaşılabilir.⁶⁴ İctihad, delâleti açık ve anlaşılır olmayan meselelerde gerçekleşir.⁶⁵ Raysûnî'nin, ichtihadın alanının makâsîd olduğunu belirtmesi aynı bakış açısının sonucudur.⁶⁶

⁵⁸ Fâsî, *Makâsîd*, 116.

⁵⁹ el-Enfâl, 8/41.

⁶⁰ Ebû Ömer İbn Abdülber, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 7/38.

⁶¹ Yusuf Karadâvî, *el-İctihâd fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye ma'a nazarâti tahlîliyye fi'l-ictihâdi'l-mu'asır* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1996), 46.

⁶² Hâdimî, *el-İctihâdu'l-makâsîdî*, 96-97; Fâsî, *Makâsîd*, 56.

⁶³ Raysûnî, *el-Fikru'l-makâsîdî*, 90-91.

⁶⁴ Ebû İshak Şâtıbî, *el-Muvâfakât* (Kahire: Dâru İbni Affân, 1997), 5/43-44.

⁶⁵ Yusuf Hâmid Âlim, *el-Makâsîdu'l-âmmeh li's-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1994), 107.

⁶⁶ Raysûnî, *el-Fikru'l-makâsîdî*, 92.

İctihadda dikkate alınacak temel saik Şâri'in maksadına uygun hüküm vermektir. Çünkü makâsîd bilhassa fetva ve ictehad açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple İbn Âşûr, ictehad faaliyetini ifa edecek müctehidin makâsîdu'ş-şerî'ayı bilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁷ Zira Sünnet'i, selef-i sâlihînin sözlerini anlama noktasında makâsîd etkin bir rol oynamaktadır.⁶⁸ İbn Âşûr başka bir bahiste ümmetin fıkıh ve makâsîdı bilen âlimlere ihtiyacı olduğunu belirterek ictehad ile makâsîd arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.⁶⁹ Nitekim Zuhaylî, müctehidin nasları anlaması ve onlardan hüküm çıkarması yanında müctehid olmayanların da şeriatın sınırlarını anlaması için insanların makâsîdı bilmeye muhtaç olduklarını ifade eder.⁷⁰

Her zaman ve mekânda yaşayan milletlerin ihtiyaçlarını karşılayacak değişimin varlığı, hatta vucûbiyeti yadsınamaz bir hakikattir. Zira Allâl el-Fâsî'nin de ifade ettiği gibi bütün asırlardaki halklar ve milletler için evrensel olarak gelen İslam şeriatının gelişim ve değişime açık olması ancak ictehadla mümkün olabilmektedir. Yalnız bu ictehadın genel ve özel maslahatla işlevsel bir hal alması gerekir. Buna göre İslam'ın statik olduğu iddiası ispattan yoksun bir temenniden öteye gitmez.⁷¹

Bununla birlikte fakihlerin makâsîd fikrini ictehadta yeterince işlevsel olarak kullanmadığı yönünde birtakım değerlendirmeler bulunmaktadır.⁷² Bu da makâsîd fikrinin genel manada ihmal edildiği gibi bir algı oluşmasına neden olmaktadır. Zikri geçen tartışmaya temas eden Karadâvî, usûl âlimlerinin lafızlarla gereğinden fazla meşgul olduklarını belirterek bu algının kısmen doğru olduğunu ihsas ettirir.⁷³ Erdoğan'ın, makâsîdın yaygınlık kazanmasını, nasların lafzî/literal açıdan yorumlanma fikrinin günümüzde işlevselliğini giderek kaybetmesine bağlaması⁷⁴ bu minvalde değerlendirilebilir.

Mezkûr iki değerlendirme makâsîd anlayışının -en azından teorik açıdan- gereken ilgi ve alakayı mütakaddimûn döneminde görmediği noktasında birleşmektedir. Karadâvî, bunun iki gerekçeyle izah edilebileceğini

⁶⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsîdü'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 2011), 19.

⁶⁸ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 23.

⁶⁹ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 245.

⁷⁰ Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh* (Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir-Dâru'l-Fikr, 1999), 218; Zeydan, *el-Vecîz*, 405.

⁷¹ Fâsî, *Makâsîd*, 168-169, 173.

⁷² Boynukalın, *Gaye Problemi*, 176.

⁷³ Karadâvî, *el-İctihâd*, 44.

⁷⁴ Mehmet Erdoğan, "Makâsîd-ı Şerî'a Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması", *Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar 2003), 391.

kaydeder. Birincisine göre icihadın şartlarından olan Kur'an ve Sünnet ilminde uzmanlaşmak bu âlimlerin makâsîdu's-şerî'ayı bilmeleri gibi bir sonucu sağlamış olabilir. İkincisi, fakihlerin küllî şer'î kaidelerin önemine işaret etmiş olmalarıdır. *Lâ darara ve lâ dirâr/zarar vermek ve zarar zararlı mukabele bulunmak yoktur, el-meşekkatü teclibü't-teysîr/zorluk kolaylığı sağlar* gibi küllî kaidelere atıfta bulunan Karadâvî bunların esasında makâsîdu's-şerî'a başlığı altına dâhil edilebileceğini söyler.⁷⁵ Şer'î metinlerde hükümlerin kulların makâsîdı gözetilerek teşri kılındığı şeklindeki yaygın kanaat dikkate alındığında Karadâvî'nin ilk tespiti yerindedir. Keza küllî şer'î kaidelerin öneminin makâsîd fikrinin varlığından kaynaklandığı şeklindeki ikinci tespit de isabetlidir. Zira fakihlerin bu vb. kaideleri zikretmeleri kulların maslahatını gözetken fıkıh anlayışlarından neşet etmektedir.

Makâsîd nazariyesinin teorik zemindeki konumuna karşılık fûrû-i fıkıhta genel olarak ihmalinden söz etmek isabetli gözükmemektedir. Bu noktada ancak makâsîdın kuramsal yönden doğup gelişmesinin geciktiği söylenebilir. Bir diğer ifadeyle makâsîd icihadının teorik ve sistemli hale gelmesinin uzun bir zamana yayıldığı ifade edilebilir.⁷⁶ Öte yandan genel değil de kısmî bir ihmalden söz edilebilir. Nitekim Karadâvî'nin ifadelerinden de makâsîdın icihad bağlamında fûrû-i fıkıh yönünde -en azından bir kısım âlim tarafından- ihmal edildiği şeklinde bir anlam çıkmaktadır.

Makâsîdı bilmek nasları doğru yorumlayarak hem Şâri'in maksadlarını hem de kulların maslahatlarını gözetmek gibi ulvî bir fayda sağlar.⁷⁷ İster kadı ister müftü olsun müctehidin makâsîdı bilmesi Şâri'in muradının hilafına bir hükme ulaşmaması adına büyük önem arz eder. Allâl el-Fâsî'nin asrımızda kimi âlimlerin makâsîda mugayir fetva verdiklerini zikretmesi bu minvalde değerlendirilebilir.⁷⁸ Son tahlilde makâsîdı bilmenin dine, bilhassa fikhî meselelere bütüncül bakmaya yaradığı söylenmelidir.

4. İctihadın Şartları Açısından Makâsîdın Tarihi Serüveni

Makâsîd icihadının içinde yer aldığı makâsîd düşüncesinin çerçevesinin teorik olarak belirlenmesi Cüveynî (ö. 478/1085) ile başlamıştır. Nitekim makâsîdu's-şerî'a terkinini kullanan ilk isim Cüveynî olmuştur.⁷⁹ Yine makâsîdla

⁷⁵ Karadâvî, *el-İctihâd*, 44-45.

⁷⁶ İzzeddin İbn Zugaibe, *el-Makâsîdu'l-âmmе li's-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru's-Safva, 1996), 53.

⁷⁷ Ali Pekcan, "Makâsîdu's-Şerîa Bilgisinin Önemi", *Marife: Bilimsel Birikim* 2/2 (2002), 225-226.

⁷⁸ Fâsî, *Makâsîd*, 168-169.

⁷⁹ Ebu'l-Me'âlî Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/94.

ilgili ilk kaideleri koyan âlim de odur.⁸⁰ Cüveynî, makâsıdla maslahat-ı mürsele kavramlarını birbirinden farklı değerlendirerek makâsıdı kıyas başlığı altında, maslahat-ı mürseleyi ise istidlâl mevzuunda işlemiştir.⁸¹ Bu teoriyi ilk tesis edenin ilk usûl kitabı *er-Risâle*'yi yazmış olması hasebiyle İmam Şâfiî (ö. 204/820) olduğu iddia edilmiş⁸² olmakla birlikte bunun zorlama bir söylem olduğu aşikârdır. Zira onda makâsıda dair herhangi bir değerlendirmeye rastlanmamıştır.⁸³

Cüveynî, hükümleri makâsıd teorisine göre beş kategoriye ayırarak incelemiştir. I- Manası akılla kavranabilen ve aynı zamanda insan için zarûrî bir duruma dönüşen muallel hükümler. II- Umumi bir hâceti ifade etmekle birlikte zarûret derecesine ulaşmayan hükümler. III- Zarûret ve hâcet mertebesine ulaşmasa da ahlakî bir erdemi sağlamaya, onun zıddına olanların kaldırılmasına dönük hükümler. IV- Zarûret ve hâcetten kaynaklanmamakla birlikte cari olması güzel ve hoş kabul edilerek genel bir kuralın istisnası olarak değerlendirilen hükümler. V- Zarûret, hâcet ve mekremeye teşvikinin nasıl gerektiği tam olarak anlaşılamayan hükümler.⁸⁴ Cüveynî hükümleri beş sınıfa ayırsa da aslında ta'lîl edilebilirlik açısından ilk iki sınıfın muallel, diğer üçünün gayr-i muallel, yani taabbudî olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵

Gazzâlî, Cüveynî'den sonra makâsıd teorisinin sistemli hale getirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.⁸⁶ Hocası Cüveynî'ye ait olan beş kategoriye zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât şeklinde üçe indirerek *din, nefis, akıl, nesil* ve *mal* şeklinde beş zarûrî maksad tespit etmiş ve her birine dair değerlendirmeler yapmıştır.⁸⁷ Temellerini Cüveynî'nin attığı Gazzâlî'nin ise sistematik hale getirdiği makâsıd fikrine Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209),⁸⁸ Âmidî (ö.

⁸⁰ Bk. Abdurrahman Haçkalı, *Şatibî'de Makâsıd ve Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, 59; Boynukalın, *Gaye Problemi*, 16; İsmâil Hasenî, *Nazariyyetü'l-makâsıd 'inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. Âşûr* (Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1995), 41; Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi* (İstanbul: Ek Kitap, 2012), 35.

⁸¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79-160.

⁸² Daha geniş bilgi için bk. Yûsuf Ahmed Bedevî, *Makâsıdu's-şerî'a 'inde İbn Teymiyye* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2000), 75-76.

⁸³ Abdurrahman Haçkalı, "Makasıd Teorisi Fıkıh Usulü Yorum Geleneğinde Yeterince Katkı Sundu Mu?", *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 117.

⁸⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/79-80.

⁸⁵ Haçkalı, *Şatibî'de Makâsıd*, 63.

⁸⁶ Pekcan, *Gaye Problemi*, 103 ; Hasenî, *Nazariyyetü'l-makâsıd*, 46.

⁸⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/417-418; Ebû Hâmid Gazzâlî, *Şifâü'l-galîl fi beyâni's-şebih ve'l-muhîl ve mesâlikü't-talîl* (Bağdad: Matbaatu'l-İrşad, 1971), 159-161.

⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 5/160.

631/1233),⁸⁹ İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),⁹⁰ İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262),⁹¹ Karâfî (ö. 685/1286),⁹² Tûfî (ö. 1316/716),⁹³ İbn Teymiyye (ö. 728/1328),⁹⁴ Hanefî Sadruşşerîa (ö. 747/1346)⁹⁵ ve Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579)⁹⁶ gibi daha pek çok fakih katkı vermiştir.⁹⁷ Onların çabaları dikkate alındığında makâsîd düşüncesinin önemli bir ivme kazandığı söylenebilir.

Makâsîda ictihad açısından Şâtıbî'nin verdiği katkılara bilhassa temas etmek gerektir. Çünkü makâsîd teorisinin sistemli bir biçimde alınması konusu zikredilince akla gelen ilk isim olmuştur. Şâtıbî, kendinden önceki fakih ve usûlcülerin genellikle "kıyas, istinbat ve istidlâl gibi başlıklar altında konu edindikleri makâsîda ilişkin meselelere *el-Muvâfakât* adlı eserinde müstakil bir bölüm tahsis etmiştir. "Makâsîd" başlığı altında, önceki fakihlerden uzun denilebilecek bir kısım ayırarak bu meseleler hakkında kıymetli değerlendirmeler yapmıştır.⁹⁸ Makâsîdı fıkıh usûlü ana konuları arasına eklemesi ise ona ayrı bir meziyet kazandırmıştır. Bu bağlamda makâsîd teorisinin ictihadla işlevsel olarak kullanılmasını sarih bir şekilde ilk ifade eden o olmuştur.⁹⁹ Buna rağmen yakın döneme kadar ihmal edilmiş, değeri ancak Abduh gibi âlimlerin çabalarıyla anlaşılmıştır.¹⁰⁰

Makâsîdı, ictihadın şartları arasında açıkça güçlü bir şekilde zikreden ilk fakih Şâtıbî olmakla birlikte ondan önce de makâsîdı, fıkıh usûlü literatüründe ictihadın şartları arasında -zımnem de olsa- zikreden fakihler bulunmaktadır. Örneğin Şîrâzî ictihad bahsinde, teşri kılınan hükümleri anlamak için Arap

⁸⁹ Seyfeddin Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Dımaşk-Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1406), 3/274.

⁹⁰ Ebû Amr İbnü'l-Hâcib, *Münteha's-sül ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 227.

⁹¹ İzzeddin Abdulaziz İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1991), 1/10.

⁹² Ebu'l-Abbas Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* (Mısır: Şirketü't-Tıbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, 1973), 392-393.

⁹³ Necmeddin Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 3/11.

⁹⁴ Ebu'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'u'l-Meliki Fehd, 2004), 32/234.

⁹⁵ Ubeydullah b. Mesûd Sadruşşerîa, *et-Tenkîh fi usûli'l-fıkh (et-Telvîh'in içinde)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 2/136, 149.

⁹⁶ Muhammed Emîn Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr* (Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.), 4/89.

⁹⁷ Bk. Mustafa Türkan, "Makâsîdü'ş-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtn Tertibi Sorunu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 439-459.

⁹⁸ Mehmet Erdoğan, "el-Muvâfakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 406/31, (2006).

⁹⁹ Hammâdî Ubeydî, *eş-Şâtıbî ve Makâsîdu'ş-Şerîa* (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1992), 181.

¹⁰⁰ Fehmi Muhammed Ulvan, *el-Kıyemü'z-zarûriyye ve makâsîdu't-teşri il-İslâmî* (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1989), 15.

dilini bilmenin şart olduğunu söyler. Onun ifadesine göre dil bilgisinden yoksun olan kişi Allah ve Rasûlü'nün makâsıdını doğru bir şekilde anlayamaz.¹⁰¹ İbn Teymiyye, sahih kıyası fâsid olandan ayırmak için şeriatın maksadlarına ve sırlarına vakıf olmanın önemine vurgu yapar.¹⁰² Kıyasın, bir ictihad faaliyeti olduğu düşünülürken onun nazarında makâsıd bilmenin ictihadın şartları arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355) ictihadın kemâl rütbesinde/ derecesinde olmasının üç şeye bağlı olduğu söyler. Ona göre üçüncü madde, makâsıdu's-şerî'a konusunda gözlem ve uygulamada deneyim sahibi olmaktır.¹⁰³ Tâceddin es-Sübkî ise ictihad bahsinde şer'î kaideleri kavramanın önemine vurgu yaparak bunun Şâri'in maksadını anlamaya destek olacağını vurgular.¹⁰⁴ Buradan hareketle baba ve oğul Sübkî'nin dolaylı da olsa makâsıd bilgisini ictihad şartları arasında zikrettiği görülmektedir. Ertuğrul Boynukalın'ın kaydına göre Cüveynî, Gazzâlî ve Karâfî gibi daha pek çok âlim ictihad şartları arasında makâsıd yer verir.¹⁰⁵ Bu bilgiler ışığında Şâtîbî öncesindeki fakihlerin de ictihad şartları bağlamında değişen oranlarda makâsıdı ehemmiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Makâsıd fikrinin Şâtîbî öncesinde çoğunlukla kıyas başlığı altında ele alınması da makâsıd ictihadının gözetildiği fikrini desteklemektedir. Zira yukarıda da geçtiği üzere kıyas, mecazen ictihad faaliyeti olarak telakki edilmektedir. İbn Teymiyye örneğinde görüldüğü üzere sahih kıyası fâsid olandan ayırmak için kıyasın rükûnları arasında yer alan illetin tayini, Şâri'in maksadlarını anlamaya imkân vermesi yönünden makâsıdın temel öğelerinden biri sayılır.¹⁰⁶

Şâtîbî, sarih bir şekilde makâsıdu's-şerî'ayı kavramayı ictihad ehliyeti olarak zikrederek ictihadla makâsıd arasında güçlü bir bağ kurar.¹⁰⁷ Bu bağlamda zikredilen şartları ikiye indirerek makâsıd yanında sadece istinbatı bilmeyi kabul eder. Bu açıdan makâsıd ictihadında çığır açan Şâtîbî, asıl şartın makâsıdu's-şerî'ayı bilmek olduğunu söyler. İstinbat bilgisinin maksûda ulaştırılan vesile olduğundan makâsıdu's-şerî'a için hizmetçi olduğunu belirtir. Zira ona göre şer'î hükme ancak şeriatı anlamakla ulaşılabilir. Hatta makâsıd

¹⁰¹ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/1034.

¹⁰² İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 20/583.

¹⁰³ Takıyyüddîn Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/8.

¹⁰⁴ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 118.

¹⁰⁵ Boynukalın, *Gaye Problemi*, 119.

¹⁰⁶ Hallâf, *Masâdiru't-teşrii'*, 19-20.

¹⁰⁷ İbn Hırzullah, *Davâbitü itibâri'l-makâsıd*, 43.

anlama açısından şer'î meselelerin her birinde belli bir seviyeye ulaşan herkes dini öğretme, fetva verme ve yargılama faaliyetinde bulunma noktasında Hz. Peygamber'in (a.s.) halifesi konumunda sayılır.¹⁰⁸ Şâtıbî'nin diğer ictihad şartlarını dikkate almaz tavrı konumuzla doğrudan bağlantılı olmadığından bu sözleriyle yetiniyoruz.

Şâtıbî'nin makâsıdı, ictihadın esası olarak zikretmesinin etkisiyle olsa gerek muasır dönemde kaleme alınan usûl eserlerinin pek çoğunda makâsıd, ictihadın şartları arasında zikredilmiştir.¹⁰⁹ Keza İbn Âşûr da ictihad faaliyetini ifa edecek müctehidin makâsıdı'ş-şerî'yi bilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Zira Sünnet'i, sahabî ve fakihlerin sözlerini anlamak buna bağlı görülmüştür.¹¹⁰ Nitekim bu cihetten makâsıdı bilmenin ictihad ehliyetini haiz fakihlere farz-ı ayn olduğu ifade edilmiştir. Çünkü şer'i ahkâmın delilleri ancak böyle kaim olmaktadır.¹¹¹

5. Makâsıd İctihadı Açısından Hükümler

Allah Teâlâ bazı hükümleri şer'î naslarla sarih bir şekilde vaz' etmemiş, bir diğer ifadeyle bilinçli boşluklar bırakmıştır. Şer'î naslarla sarih bir şekilde vaz' edilen, yani delâleti katî; keza sübûtu da katî olan naslarda ictihad yapılamaz. Örneğin Kur'an'da yer alan hadler ve keffâret gibi konular bu meseleler arasında yer alır. Bu hükümlerle ilgili yerleşik kural *Mecelle*'de "mevrid-i nasda ictihada mesâğ yoktur"¹¹² ilkesiyle ifade edilmiştir. Hallâf "katî ve sarih nassın bulunduğu yerde ictihada mesağ/imkân yoktur" şeklindeki kaydıyla bu ilkeyi bariz bir hale getirmiştir.¹¹³ Bu ilkeyle asıl kasıt, nassı dikkate almayan veya ona muhalif ictihad yapılamayacağıdır. Bu sebeple nasları anlamaya dönük ictihad faaliyeti yapılmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Sübûtu veya delâleti zannî olan naslar ile hakkında hüküm bulunmayan meselelerde ictihad yapılabileceği konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹¹⁴ Bu açıklamalar çerçevesinde şer'î hükümler ictihad açısından şu şekilde dört kısımda ele alınmaktadır:

¹⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/41-43.

¹⁰⁹ Zeydan, *el-Veciz*, 405; Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/1049; Karadâvî, *el-İctihâd*, 43; Nemle, *el-Mühezzeb*, 5/2326; Muhammed Zekerîya Berdisi, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dâru's-Sakâfe, ts.), 471.

¹¹⁰ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 20, 23.

¹¹¹ Abdülaziz İbn Rebîa, *İlmu makâsıdı'ş-Şâri'* (Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fehdü'l-Vatanî, 2002), 47.

¹¹² Komisyon, *Mecelletü'l-ahkâmî'l-adliye* (Mısır: y.y., ts.), md. 14.

¹¹³ Hallâf, *Masâdiru't-teşrii'*, 8-9.

¹¹⁴ Şuveyh, *Ta'îl*, 222; Karadâvî, *el-İctihâd*, 65; Yusuf Karadâvî, *Avâmilü's-sia ve'l-murâne fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye* (Devha: Câmîatu Katar, 1994), 75.

I- Sübûtu ve delâleti katî olan naslar.

II- Sübûtu ve delâleti zannî olmasına rağmen hakkında icmâ bulunan hükümler.

III- Delâleti zannî olan naslar. Bunlar ictihada açık hükümlerdir.

IV- Sübûtu ve delâleti zannî olup hakkında icmâ da bulunmayan hükümler.

Mezheplerin fûrû-i fıkıh kitaplarının üçüncü ve dördüncü maddedeki hükümlerle dolu olduğu bilgisi¹¹⁵ hükümlerde ictihadın tesirini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Karadâvî'nin hükümlerin çoğunluğunu ictihadî meselelerin oluşturduğu vurgusu¹¹⁶ bu noktada zikre değerdir.

İbn Âşûr, konuyla bağlantılı olarak ictihad faaliyetini beş maddede ele almıştır. 1- Lafzi kaideler yardımıyla nasların sözlük ve ıstılah anlamlarını kavrayıp içerdikleri manayı ortaya koymak. 2- Naslar arasında bir çatışma söz konusuysa aralarındaki çatışmayı tearuz ve tercih kurallarına göre gidermek. 3- İleti tespit yollarından biriyle sabit olan illeti göz önüne alarak naslarda hükmü belirtilmeyenle belirtilenle kıyas yapmak. 4- Naslarda hükmü açıklanmayan ve kendisine kıyas yapılacak bir benzeri de bulunmayan olaylarda hüküm vermek. 5- İlet ve hikmetini tam olarak belirleyemediği hükümlerde yetersizliğini kabul ederek onların taabbudî olduğuna kanaat getirmek. İbn Âşûr'a göre müctehid bu beş madde, bilhassa da dördüncü madde açısından makâsıdı bilmeye muhtaçtır. Çünkü dördüncü maddeden hareket eden İslam hukuku zamana göre değişen ihtiyaçları karşılamak için yeni hükümler tayin etmektedir.¹¹⁷ İbn Kayyim'in (öl. 751/1350), miktarı tayin edilmemiş cezalar, bir diğer ta'zîr konusunun âlimlerin ictihadiyle maslahat dikkate alınarak tayin edileceğini belirtmesi¹¹⁸ makâsıd fikrinin hükümler üzerindeki tesirini göstermesi bakımından ehemmiyet arz eder.

6. Makâsıd İctihadı Kavramına Dair Problemler

İctihad, makâsıd açısından lafız ve mana yönünden iki kısımda ele alınabilir. Lafzı dikkate almakla birlikte manayı esas alan ictihad son zamanlarda "makâsıd ictihadı" kavramıyla ifade edilmektedir.¹¹⁹ Makâsıd ictihadı tabirinin

¹¹⁵ Hallâf, *Masâdiru't-teşrii*, 11-12; Nemle, *el-Mühhezzeb*, 5/2320-2321.

¹¹⁶ Yusuf Karadâvî, *Mûcibâtü tağayyürü'l-fetvâ fi asrinâ* (Kahire: Mektebü'l-Emâneti'l-Âmme, 2007), 19-20.

¹¹⁷ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 19-20.

¹¹⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakk'în*, 2/75, 84.

¹¹⁹ Telkenaroğlu, "Makâsıd İctihadına Dayanan Külli Kaideler", 38.

yaygınlık kazanması makâsîd düşüncesinin yaygınlık kazanmasıyla doğru orantılıdır.

Günümüzde makâsîd ictihadı kavramının yerleşmeye başlamasına rağmen maslahat ve makâsîd ekseninde şekillenen istihsân ve istislâh faaliyetlerinin klasik dönemde ictihad kapsamında sayılıp sayılmadığı noktasında tartışma olduğu bilinmektedir.¹²⁰ Mezkûr tartışmaya rağmen bugün bunun ictihaddan bir tür sayıldığı aşikârdır. Çünkü akli delillerden olan istihsân ve istislâh, Şâri'in maksadını yansıtır.¹²¹ Muhammed Marûf ed-Devâlibî'nin yaptığı ve pek çok araştırmacı tarafından hüsnü kabul gören beyânî, kıyâsî ve istislâhî şeklindeki üçlü tasnif de bunu teyit etmektedir. Devâlibî, istislâhî şeklinde nitelediği üçüncü ictihad türünü şeriatın ruhu/özü olarak nitelemiştir.¹²² Bilindiği üzere muasır dönemde şeriatın ruhu/özü tabiri makâsîd için kullanılan müspet kavramlardan biridir. Diğer yandan şeriatın ruhu tabirini kimi kesimlerin Kitap, Sünnet vb. şer'î delillerin iptali şeklinde anlamlandırması -aşağıda daha detaylı geleceği üzere- kabul edilebilecek bir durum değildir.

Makâsîd ictihadı kavramının genel ictihad bağlamında iki problem barındırdığı görülmektedir. Birincisi, makâsîd ictihadının klasik ictihad kavramından farklılık arz edip etmediğidir. İkincisi, makâsîd ictihadının genel makâsîd fikriyle olan ilişkisidir. Birinci problemde başlamak gerekirse -yukarıda işaret edilen ictihad tasniflerinde de açıkça görüleceği üzere- mutlak manada ictihad lafzı kullanıldığında bunun bütün ictihad türlerini ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, yakın dönemde yaygınlık kazansa da makâsîd ictihadı kavramı da bu ictihad türlerinden sadece biri olmaktadır. Bu itibarla onun klasik ictihaddan farklı ve yeni bir tür olduğu, hatta ondan bağımsız olduğu iddiası ispata muhtaçtır. Esasında onun, ictihadın bir türü veya yönü olduğunu söylemek daha isabetli gözükmemektedir. Abdulkadir b. Hırzullah'ın vurguladığı gibi selef, ictihad kelimesinin kullanımında tür ayırımına gitmiyordu. Yine onun ifade ettiği gibi ilmi durağanlığın bir sonucu olarak hükümlerdeki maksadları dikkate alarak bu durağanlığa son vermek isteyen kimi âlimler makâsîd ictihadı tabirini yeni bir ıstılah olarak kullanma ihtiyacı hissetmiştir.¹²³ Makâsîd düşüncesinin fıkıh usûlünde teorik açıdan gelişmesi biraz zaman almış olsa da aslında makâsîd fikri, fikhî meseleleri hükme bağlamada ictihad ekseninde kendisini iyiden iyiye göstermiştir. Bu sebeple yaygın ve baskın olan

¹²⁰ Apaydın, "İctihad", 21/436.

¹²¹ İbn Hırzullah, *Davâbitu itibâri'l-makâsîd*, 251-252.

¹²² Muhammed Marûf Devâlibî, *el-Medhal ilâ 'ilmi usûli'l-fıkh* (Dımaşk: Matbaatu Câmîati Dımaşk, 1959), 405-406.

¹²³ İbn Hırzullah, *Davâbitu itibâri'l-makâsîd*, 44.

ictihad kavramı dururken makâsîd ictihadı tabiri kullanılması yeni bir ıstılah olmaktan başka bir anlam ifade etmez. Keza makâsîd ictihadı re'y kapsamında değerlendirildiği takdirde bu durum geçerlidir. Yine de bu kavramın, makâsîd fikrinin ictihad açısından önemi ve etkinliğini göstermesi bakımından olumlu ve değerli bir anlam ifade ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Zikri geçen ikinci problem çerçevesinde günümüzde bazı kaynaklarda makâsîd ictihadı ibaresiyle klasik makâsîd teorisinin tamamı kastedilerek doğrudan zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât üçlü tasnifine temas edildiğine şahit olmaktayız. Yukarıda geçtiği üzere, makâsîd'in ilk geliştiricisi konumundaki Cüveynî'nin beş kategoride ele aldığı hükümler, söz konusu üçlü tasnifin menbâi konumunda olup aslında muallal ve gayr-i muallal, yani taabbudî şeklinde iki temel kısma ayrılmaktadır. Muallal hükümlerin ictihad kapsamında olduğu ve makâsîd teorisinin esasını teşkil ettiği dikkate alındığında makâsîd ictihadı ifadesinin genel makâsîd düşüncesi yerine kullanılması kabul edilebilir bir durumdur. Fakat gayr-i muallal yani taabbudî hükümlerin ictihada kapalı olduğundan bu açıdan makâsîd ictihadı terkinin makâsîd fikrini karşılamak için kullanılması doğru olmayacaktır. Bu itibarla makâsîd ictihadının, makâsîd düşüncesinin bir yönünü ifade ettiğini söylemeliyiz. Kanaatimizce makâsîd düşüncesi, makâsîd ictihadı kavramına göre umum ifade eder. Zira makâsîd'in konusu olan bazı meselelerin ictihadla doğrudan bir bağı bulunmamaktadır. Bu sebeple her iki kavramın gerçek manada aynı anlama gelmediklerini ifade etmekle birlikte mecazî manada birbirinin yerine kullanılmasında sakınca olmadığını düşünmekteyiz. Ezcümle, bu iki kavram arasındaki umum-husus ilişkisi çerçevesinde kavramların yerli yerinde kullanılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

7. Makâsîd İctihadının Fıkıh Usûlü Açısından Yeri

Bilindiği gibi ictihad, usûl eserlerinin temel konularından biri arasında yer alır. Makâsîd fikrinin fıkıh usûlü literatüründe geç denebilecek bir dönemde gelişmesine karşılık günümüzde son derece yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bunda Müslümanların Batı karşısındaki siyasî, askerî, iktisadî vb. alanlardaki durumu etkili olmuştur. Soner Duman'ın ifadesiyle Müslümanlar Batı karşısındaki geri kalmışlık fikrini önce kabullendiler daha sonra bu duruma çözüm önerileri bulmaya çalıştılar.¹²⁴ Tabiatıyla makâsîd, bu problemlerin çözümünde belirleyici bir unsur oldu. Bir diğer ifadeyle günümüzdeki pek çok yeni soruna can simidi oldu.

¹²⁴ Soner Duman, "İmam Gazzalî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 10.

Pek çok araştırmacı sadece yeni meseleler ile ilgili değil İslam fıkında değişimi sağlayan temel dinamiğin makâsîd olduğu ön kabulünden hareketle makâsîdî ön plana çıkarmaktadır. Bundan ötürü muasır dönemde makâsîd merkezli çalışmalarda ciddi bir artış yaşanmaktadır.¹²⁵ Bu çalışmalar İslam fikrinin ıslahatçı yönünü göstermesi bakımından ehemmiyet arz eder. Yalnız makâsîd icihadının muasır dönemde ön plana çıkmasında -yukarıda da geçtiği üzere- Şâtîbî'nin büyük tesirleri olduğunu göz ardı etmemek gerekir.¹²⁶

Makâsîd'in muasır dönemdeki rolü dikkate alındığında makâsîd icihadının önemli bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Günümüzde bu husus hakkında görüş birliği bulunmakla birlikte makâsîd'in muasır dönemde klasik eserlerdeki haliyle fıkıh usûlünün bir dalı olup onu geliştirdiği şeklinde hâkim görüşe karşılık, fıkıh usûlünden bağımsız yeni bir ilim olduğu şeklinde kimi görüşler ileri sürülmektedir.¹²⁷ Atiyye'nin kaydına göre bu iddia sahipleri kendilerine Karâfî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in makâsîdî öne çıkaran kimi sözlerini dayanak kılmıştır.¹²⁸

Makâsîd konusunun yakın ve muasır dönemde hali hazırda fıkıh usûlü eserleri içerisindeki yerini koruyup olması bu iddiaların doğruluğuna kuşku düşürmektedir.¹²⁹ Yukarıda ismi geçen ve geçmeyen pek çok fakihin makâsîdî öne çıkaran ifadelerini makâsîd'in müstakil bir ilim olmasına yormanın zorlama bir görüş olduğu kanaatindeyiz. Çünkü onların eserlerinde makâsîdî büyük önem verdikleri doğru olmakla birlikte onlardan hiçbiri makâsîdî müstakil bir eserde ele almamıştır. Öte yandan makâsîdî müstakil bir eserde ele alan İbn Âşûr'un makâsîdî müstakil bir ilim kabul ettiğinde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.¹³⁰ Bununla birlikte makâsîd'in fıkıh usûlünün yerini alacağı şeklindeki kimi iddiaların ise ispattan yoksun olduğu düşünülmektedir.¹³¹ Zira makâsîd icihadı şer'î nasların alternatifi veya zıddı değildir. Sadece onları yorumlama çabasıdır.¹³²

Yukarıdaki iddiaların bir yansıması olarak makâsîd'in İslam şeriatında dâhilî mi yoksa hâricî bir kaynak mı olduğu yolunda tartışmalar yapılmıştır. Bu

¹²⁵ Fetullah Yılmaz, *İslam Hukukunda Vesail-Makâsîd İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 219.

¹²⁶ Câsir Avde, *Makâsîdu's-şerî'a* (Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, ts.), 55.

¹²⁷ Abdulmecid Neccâr, *Makâsîdu's-şerî'a bi-eb'âdin cedîd* (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 23.

¹²⁸ Cemâleddin Atiyye, *Nahvu tef'îli makâsîdî's-şerî'a* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 185-197, 235.

¹²⁹ Raysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsîd*, 387.

¹³⁰ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 9.

¹³¹ Boynukalın, *Gaye Problemi*, 31.

¹³² Apaydın, "İctihad", 21/434.

tartışma, makâsıdın delil olup olmadığı şeklindeki tartışmadan kısmen farklılık arz etmektedir. Zira delil olma problemi makâsıdın şer'î delillerden sayılıp sayılmayacağı noktasına odaklanmışken bizim temas ettiğimiz tartışma, makâsıdın dayanak olduğu ön kabulünden hareketle dâhilî mi yoksa hâricî mi olduğuna yoğunlaşmaktadır. Makâsıdın İslam şeriatında hâricî kaynak olduğu şeklindeki Subhî Mahmasânî'nin görüşüne itibar etmeyen Allâl el-Fâsî, onun İslam şeriatının özünden olduğunu ifade eder.¹³³ Makâsıdı, şeriatın, bilhassa neşet edip geliştiği fıkıh usûlünün kapsamından çıkararak onun hâricî bir kaynak olduğu iddiası ikna edici olmaktan uzaktır. Zira başta Hz. Peygamber'in (a.s.), ashabın ve fakihlerin şer'î nasları yorumlarken, yani fıkıh faaliyetlerinde makâsıdı dikkate almış olması onun dâhilî kaynak olmasını gerekli kılar.

Makâsıd düşüncesinin usûl-i fıkıhtan bağımsız, yeni bir ilim, hatta hâricî bir kaynak olduğu şeklindeki iddiaların -yukarıda da kısmen işaret edildiği gibi- bazı olumsuz sonuçlara neden olacağını düşünmekteyiz. Öncelikle böyle bir iddia Şârî'in iradesini yok saymaya neden olabilir. Şöyle ki şeriatın bağımsız bir makâsıdın, ilâhî değil beşerî, bir diğer ifadeyle heva ve hevese yaslanması gibi bir durum kaçınılmaz olur. Bunun yanı sıra makâsıd adı altında İslam fikhının ilâhî yönünün inkâr edilerek meselelere modernist fikirler ışığı altında çözüm önerileri sunma da bir başka olumsuzluktur. Hakkında açık naslar ve icmâ bulunan katî meselelerin makâsıd ihtihadı kapsamında değişmesi ihtimali vb. durumlar bunlara ilave edilebilir. Nitekim Karadâvî'nin seküler kimi çevrelerin dini ruh ve öz olarak niteleyip Kur'an ve Sünnet hükümlerinin iptal edilebileceği şeklindeki iddialar dile getirdiklerini kaydetmesi bu konuda endişe duyulmasını haklı çıkarmaktadır. Karadâvî, bu çevrelerin Hz. Ömer'in şer'î nasları iptal ettiği şeklinde bir savdan hareket ettiklerini dile getirerek bu iddiaların bâtil olduğunu kaydeder.¹³⁴ Bu itibarla Bardakoğlu'nun makâsıd düşüncesinin tek başına hukuk normu üretmeyeceği şeklindeki ifadelerini¹³⁵ nakletmek yerinde olacaktır.

Sonuç

İslam fıkıhı, makâsıd ile ihtihad ilişkisini temel alarak insan fitratını koruma ve bozulan yanlarını düzeltmeyi amaçlamaktadır. İslam'ın fitrat dini oluşu, insanın yaratılıştan gelen özellikleriyle uyum içinde bulunmasını gerekli kılar. Makâsıd, genel olarak dinin gayeleri şeklinde telakki edilse de onun çoğunlukla

¹³³ Fâsî, *Makâsıd*, 45.

¹³⁴ Yusuf Karadâvî, *Dirâse fi fıkhi makâsıdı's-şer'î a* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2008), 40.

¹³⁵ Ali Bardakoğlu, *İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (Ankara: Kuramer Yayınları, 2017), 304.

ictihad çerçevesinde fakihler tarafından kullanılması ve fıkıh usûlündeki gelişimi fikhî hükümlerin gayelerine evrilmesine sebebiyet vermiştir.

Şâri', şer'î hükümleri vaz' ederken kulların maslahatlarını dikkate almıştır. Makâsîd realitesine başta Rasûlullah'ın (a.s.) sünnetinde, Râşit halifelerin ve selefin ictihadlarında sıklıkla rastlamak olağan bir durum halini almıştır. Bu itibarla makâsîdın, ictihad faaliyeti bağlamında çok büyük bir görev icra ettiğini belirtmek gerekir. Çünkü fakihlerin temel amacı Şâri'in maksadına uygun hüküm vermektir. Müctehidde aranan şartlar arasında makâsîdu's-şerî'ayı bilmenin bulunması bu açıdan önem arz eder. Dolaylı da olsa klasik fıkıh usûlü eserlerinde de makâsîdın şart koşulmuş olması fakihlerin makâsîdı genel manada ihmal ettikleri savını zayıflatmaktadır. Usûl âlimlerinin, lafızlarla ziyadesiyle meşgul olduklarını kabul etmekle birlikte fûrû-i fıkıhta makâsîdın azımsanmayacak ölçüde dikkate alındığı ifade edilmelidir.

Son yıllarda ictihad bağlamında makâsîda olan ihtiyacın artması *makâsîd ictihadı* kavramının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Makâsîd ictihadının yaygınlık kazanmasında klasik makâsîd düşüncesinin vardığı noktanın etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Makâsîd ictihadının klasik ictihad kavramından farklılık arz ettiği, fıkıh usûlünden bağımsız ilim ve hâricî bir kaynak olduğu; hatta onun yaptığı işlevi yerine getirdiği şeklindeki iddiaların ispattan yoksun olduğu kanaatindeyiz. Kimi kesimlerin Hz. Ömer'in bazı uygulamalarından hareketle şeriatın ruhu tabirini, Kitap, Sünnet vb. şer'î delillerin iptali şeklinde anlamlandırması bu noktada manidardır. Ezcümle, makâsîd ictihadının klasik ictihad türlerinden biri olduğu, dolayısıyla bağımsız bir delil olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu itibarla genel ictihad kavramı yerine, *makâsîd ictihadı* tamlamasının kullanılması lafzî bir tercihten öteye gitmez. Yani yeni bir ıstılah geliştirmekten başka bir manaya gelmez.

Makâsîd ictihadı kavramının, makâsîd konusu yerine mutlak manada kullanılmasının mahiyet açısından herhangi bir yenilik getirmediği söylenebilir. Çünkü makâsîd düşüncesi, makâsîd ictihadı kavramına göre daha genel bir ifade olduğundan her iki kavram arasında umum-husus ilişkisi bulunmaktadır. Makâsîd kapsamında zikredilen kimi taabbudî meselelerin ictihada kapalı olduğundan bu iki lafzın tam olarak aynı anlamda kullanılamayacağını düşünmekteyiz. Bu sebeple makâsîd ictihadının, genel makâsîd düşüncesinin bir yönünü yansıttığını düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Abdülhâlık, Abdurrahman. *el-Makâsıdu'l-âimme li's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Mektebetü'l-Sahveti'l-İslâmiyye, 1985.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.
- Ahmet, Yaman (ed.). *Makâsıd ve İctihad*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Âlim, Yusuf Hâmid. *el-Makâsıdu'l-âimme li's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1994.
- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Dimaşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aslan, Mehmet Selim. "İctihad ve Fetva Faaliyetlerinde Olası Sonuçların Dikkate Alınması (İ'tibârü'l-Meâlât)". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (2016), 183-218.
- Atiyye, Cemâleddin. *Nahvu tef'îli makâsıd'ş-şerî'a*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Avde, Câsir. *Makâsıdu's-şerî'a*. Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, ts.
- Bardakoğlu, Ali. *İslâm Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. Ankara: Kuramer Yayınları, 2017.
- Bedevî, Yûsuf Ahmed. *Makâsıdu's-şerî'a 'inde İbn Teymiyye*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2000.
- Berdisi, Muhammed Zekeriya. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dâru's-Sakâfe, ts.
- Boynukalın, Ertuğrul. *İslam Hukukunda Gaye Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsıdu's-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bûtî, Ramadân. *Davâbitu'l-maslaha fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b Hammad. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Devâlibî, Muhammed Marûf. *el-Medhal ilâ 'ilmi usûli'l-fikh*. Dimaşk: Matbaatu Câmîati Dimaşk, 1959.
- Duman, Soner. "İmam Gazzalî'nin Maslahat Düşüncesine Katkıları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 9-32.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn. *Teyşîru't-Tahrîr*. Mekke: Dâru'l-Bâz, ts.
- Erdoğan, Mehmet. "el-Muvâfakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. "Makâsıd-ı Şerî'a Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması". *Kutlu Doğum Sempozyumu*, 391-406.
- Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

- Fâsî, Allâl Muhammed. *Makâsîdu's-şerîati'l-İslâmîyye ve mekârimuhâ*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustafâ min 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Şifâu'l-galîl fî beyâni's-şebeh ve'l-muhîl ve mesâlikü't-ta'lîl*. Bağdad: Matbaatu'l-İrşad, 1971.
- Haçkalı, Abdurrahman. "İlgili Literatür Çerçevesinde Makâsîd İctihâdının Tarihi Seyri". *Makâsîd ve İctihâd*. ed. Ahmet Yaman. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Haçkalı, Abdurrahman. "İslâm Hukuk Metodolojisinde Gayeci Yaklaşım: Gazâlî'nin İctihâd Anlayışında Maslahatın İşlevselliği". *İslâmî Araştırmalar* 13/3-4 (2000), 451-466.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İslâm Hukuk Tarihinde Gayeci İctihâd Metodunun Gelişimi*. İstanbul: Etüt Yayınları, 2004.
- Haçkalı, Abdurrahman. "Makâsîd Teorisi Fıkıh Usulü Yorum Geleneğinde Yeterince Katkı Sundu Mu?" *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*. 115-129. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Haçkalı, Abdurrahman. *Şatibî'de Makâsîd ve Fıkıh Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Hâdimî, Nureddin b. Muhtâr. *el-İctihâdu'l-makâsîdî; hücciyetuh, davâbituh ve mecellâtuh*. Devha: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmîyye, 1988.
- Hallâf, Abdulvahhab. *Masâdru't-teşrî' l-İslâmî fimâ lâ nassa fih*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1993.
- Hâmidî, Abdulkarîm. *Makâsîdu'l-Kur'ân min teşrî'i'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2008.
- Hasenî, İsmâîl. *Nazariyyetü'l-makâsîd 'inde'l-İmâm Muhammed et-Tâhir b. Âşûr*. Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1995.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer. *el-İstizkâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin Abdulaziz. *Kavâ'idu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsîdü's-şerîati'l-İslâmîyye*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 2011.
- İbn Hırzullah, Abdulkadir. *Davâbitu itibârî'l-makâsîd fî mehalli'l-ictihâd ve eseriha'l-fikhî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2008.
- İbn Kayyim, Muhammed el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkî'im 'an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009.
- İbn Rebîa, Abdulaziz. *İlmu makâsîd's-Şâri'*. Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fehdü'l-Vatanî, 2002.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Medine: Mecma'u'l-Meliki Fehd, 2004.
- İbn Zugaybe, İzzeddin. *el-Makâsîdu'l-âmme li's-şer'ati'l-İslâmîyye*. Kahire: Dâru's-Safva, 1996.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr. *Münthe's-sûl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Karadâvî, Yusuf. *Avâmîlû's-sia ve'l-murâne fi's-şer'ati'l-İslâmîyye*. Devha: Câmîatu Katar, 1994.
- Karadâvî, Yusuf. *Dirâse fî fikhi makâsîd's-şer'î a*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2008.
- Karadâvî, Yusuf. *el-İctihâd fî's-şer'ati'l-İslâmîyye ma'a nazarâti tahlîliyye fî'l-ictihâdi'l-mu'asir*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Karadâvî, Yusuf. *Mûcibâtü tağayyürî'l-fetvâ fî asrinâ*. Kahire: Mektebû'l-Emâneti'l-Âmme, 2007.

- Karâfi, Ebu'l-Abbas. *el-İhkâm fi'temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve tasarrufâtü'l-kâdî ve'l-imâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1995.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. Mısır: Şirketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukukunda İctihad*. İstanbul: İFAV, 1996.
- Komisyon. *Mecelletü'l-ahkâmî'l-adliye*. Mısır: y.y., ts.
- Korkmaz, Ömer. "Şîi Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri". *Eskiyeni* 42 (2020), 909-925.
- Muhammed Bekri, İsmail Habib. *Makâsîdü's-ş-şerîati'l-İslâmiyye te'silen ve tefîlen*. Mekke: Râbitatu'l-Âlemî'l-İslâmî, 1427.
- Neccâr, Abdulmecid. *Makâsîdu's-ş-şerî'a bi-eb'âdin cedîd*. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Nemle, Abdulkerim. *el-Mühezzebe fi 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*. İstanbul: Ek Kitap, 2012.
- Pekcan, Ali. "Makâsîdü's-Şerîa Bilgisinin Önemi". *Marife: Bilimsel Birikim* 2/2 (2002), 219-227.
- Raysûnî, Ahmed. *el-Fikru'l-makâsîdî kavâiduhu ve fevâiduh*. b.y.: el-Matbaatu'n-Necâh el-Cedîdeh, 1999.
- Raysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-makâsîd 'inde'l-İmâmî's-Şâtibî*. Herndon: el-Mahedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1995.
- Raysûnî, Ahmet. "Makâsîd ve İctihat' Şâtibî Merkezli Bir Bakış". çev. Ahmet Yaman. *Diyanet İlmî Dergi* 39/3 (2003), 65-86.
- Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mesûd. *et-Tenkîh fi usûli'l-fikh (et-Telvîh'in içinde)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Sübkî, Tâceddîn. *Cem' u'l-cevâmi' fi 'ilmi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Sübkî, Takıyyüddîn. *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Şâtibî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât*. Kahire: Dâru İbni Affân, 1997.
- Şelebî, Muhammed Mustafa. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: ed-Dâru'l-Câmi'iyye, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim. *Şerhu'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Şüveyh, Âdil. *Ta'lîlül-ahkâm fi's-Şerî'ati'l-İslâmiyye*. Tanta: Dâru'l-Beşîr li's-Sakâfe ve'l-Ulûm, 2000.
- Telkenaroğlu, Rahmi M. "Makâsîd İctihadına Dayanan Külli Kaideler". *Usûl: İslam Araştırmaları* 10 (2008), 37-76.
- Tirmizî, Ebû İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962.
- Tûfî, Necmeddin. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Türkan, Mustafa. "Makâsîdü's-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 439-459.
- Ubeydî, Hammâdî. *eş-Şâtibî ve Makâsîdu's-ş-şerî'a*. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1992.
- Ulvan, Fehmi Muhammed. *el-Kiyemü'z-zarûriyye ve makâsîdu't-teşrî il-İslâmî*. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1989.
- Yaman, Ahmet. "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Teolojik Yorum

- Yönteminin İlkeleri Üzerine". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2002), 25-52.
- Yaran, Rahmi. "Cüveynî Öncesi Makasîd/Maslahat Söylemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2005), 93-123.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Makâsîdü's-Şerî'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 460-481.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Maksadi Yorum". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 41-78.
- Yılmaz, Fetullah. *İslam Hukukunda Vesail-Makasîd İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Yılmaz, Ömer. *Makasîd Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Kaynaklar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Yûbî, Muhammed Sad. *Makâsîdu's-şerî'ati'l-İslâmiyye ve alâkatuhâ bi'l-edilleti's-şer'iyye*. Riyad: Dâru'l-Behce, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed. *Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fikh*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Zeydan, Abdulkarim. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır-Dâru'l-Fikr, 1999.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

